

De prijs van avondonderwijs

DR. H. DE GROOT*

1. Inleiding

De laatste tijd is er toenemende belangstelling voor de invloed van eigen bijdragen van gebruikers op het gebruik van collectieve voorzieningen. Zowel budgettaire overwegingen als het bevorderen van een optimaal gebruik van de betrokken diensten spelen daarbij een rol. Empirisch onderzoek op dit terrein is echter schaars in Nederland. In dit artikel wordt verslag gedaan van een recent onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau naar de prijsgevoeligheid van de deelneming aan een deel van het avondonderwijs 1). Nog dit jaar zullen publikaties verschijnen over de prijsgevoeligheid bij musea en bibliotheken.

Paragraaf 2 geeft een kort overzicht van het onderwerp van onderzoek. In paragraaf 3 is de gekozen analysemethode uiteengezet en worden enkele onderzoeksresultaten weergegeven. De mogelijke toekomstige ontwikkeling van dit onderwijs wordt, mede gelet op het overheidsbeleid ten aanzien van eigen bijdragen, in paragraaf 4 aan de orde gesteld. Paragraaf 5 geeft een samenvatting en enkele conclusies.

2. Het avondonderwijs

Het avondonderwijs is één van de oudste vormen van volwassenenonderwijs buiten het volledig dagonderwijs. Het onderzoek beperkt zich voornamelijk tot het avondonderwijs op vwo/havo-niveau. Van dit onderwijs zijn voldoende lange tijdreeksen beschikbaar, inclusief gegevens over de voorlopers van dit onderwijs vóór de invoering van de Mammoetwet in 1968, om een zinvolle analyse uit te voeren. Na 1975 is – in het voetspoor van de moedermavo's – ook het overdag volgen van dit type deeltijdonderwijs mogelijk geworden. De voor dit onderwijs beschikbare tijdreeksen zijn echter nog te kort voor een betrouwbare analyse van het hier beoogde type. Vanaf 1978 is het mogelijk om slechts één of

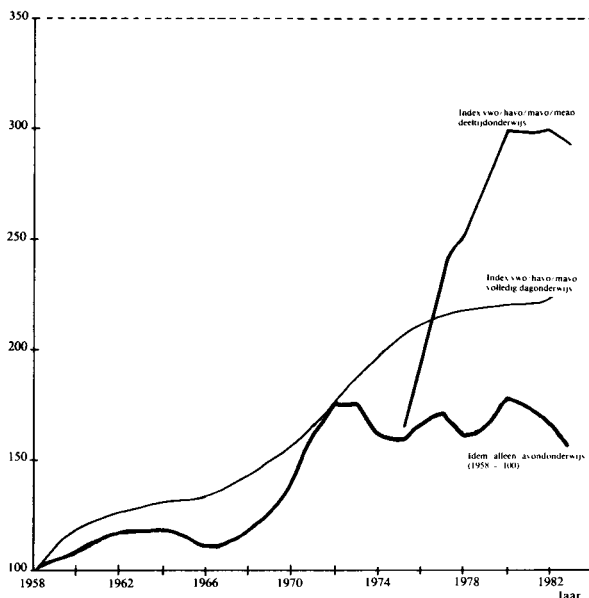
enkele vakken te volgen die bij goede studieresultaten recht geven op deelcertificaten. Die certificaten kunnen later eventueel worden gecombineerd en geven dan recht op het traditionele diploma.

Figuur 1 brengt de ontwikkeling van het aantal leerlingen bij het deeltijd-vwo/havo/mavo/meao tussen 1958 en 1983 in beeld. Zowel het totaal aantal leerlingen als de leerlingen alleen bij het avondonderwijs zijn aangegeven. Vóór 1968 zijn de avondlycea en avond-hbs'en als pendanten van het vwo meegenomen, en de handelsavondscholen als pendant van het mavo/meao. Overigens verdwijnen de handelsavondscholen pas definitief in 1975. Ter vergelijking is ook de groei van het volledig dagonderwijs voor vwo/havo/mavo weergegeven. De aantallen betreffen steeds full-time equivalente leerlingen en zijn in de vorm van indices (1958 = 100) weergegeven 2). Opvallend is de explosieve groei van het aantal leerlingen na 1975 door het openen van de mogelijkheid om overdag deeltijdonderwijs te volgen. De laatste jaren is sprake van een lichte teruggang van de deelneming aan het deeltijdonderwijs. Het aantal full-time equivalente leerlingen bij het vwo/havo/mavo/meao deeltijdonderwijs is tussen 1980 en 1983 met circa 3% gedaald, terwijl het absolute aantal leerlingen in 1983 voor het eerst lager lag dan het jaar daarvoor. De teruggang is grotendeels gelokaliseerd bij het traditionele avondonderwijs.

De financiering van het deeltijdonderwijs is geregeld op grond van de in 1968 ingevoerde Wet op het voortgezet onderwijs (de Mammoetwet), aangevuld met specifieke besluiten voor het deeltijdonderwijs. Dit betekent dat de overheid ook dit onderwijs in beginsel financiert op basis van het aantal ingeschreven leerlingen. Wel dienen de leerlingen cursusgeld te betalen. Tot 1958 bestond een inkomensafhankelijke regeling, vergelijkbaar met de schoolgeldheffing in het volledig dagonderwijs. Daarna werd een aparte regeling getroffen voor het deeltijdonderwijs, waarin de cursusgelden vastgelegd zijn. De inkomensafhankelijke cursusgelden hangen af van het schooltype en het aantal lessen dat wordt gevolgd. In 1983 bedroegen de begrote uitgaven van het deeltijdonderwijs voor vwo, havo, mavo en meao f. 167 mln., terwijl circa f. 21 mln. aan cursusgelden werd ontvangen. Het aantal onderwijsgevenden komt overeen met ruim 1.800 full-time arbeidsplaatsen.

Figuur 1.

Deeltijdonderwijs 1958 – 1983 (deelname 1958 = 100)

3. Onderzoeksmethoden en -resultaten

De waargenomen onderwijsdeelneming hangt in beginsel af van de individuele vraag naar onderwijs die bij de burgers bestaat en de mate waarin de overheid daaraan tegemoet komt door het aanbieden van scholen, leerkrachten en leermiddelen. Het aanbod komt op gecompliceerde wijze tot stand via het budgetmechanisme van de overheid. Daarbij spelen belangengroepen buiten de overheid, het bureaucraatistisch apparaat, politici en, idealiter, de voorkeuren van de burger als kiezer een rol. Variabelen die de individuele vraag

* Medewerker afdeling Systeemanalyse, Sociaal en Cultureel Planbureau. Met dank aan René Goudriaan voor commentaar op een eerdere versie.

1) H. de Groot, De prijs van avondonderwijs, *Stukwerk*, nr. 24, Sociaal en Cultureel Planbureau, Rijswijk, 1984.

2) Het aantal full-time equivalente leerlingen wordt berekend naar rato van het aantal vakken dat wordt gevolgd. Een leerling die 6 of meer vakken volgt is daarbij de teleenheid.

naar onderwijs beïnvloeden, kunnen zijn de prijs, het inkomen, de genoten vooropleiding, beschikbare tijd, het sociaal milieu, het rendement van de opleiding, mogelijke substituten in de marktsector enz. Om de rol van de verschillende determinanten van de onderwijsdeelname vast te stellen is gekozen voor de in het consumentenonderzoek tijdreeksanalyse met behulp van multivariate regressieanalyse. Gezien de beschikbare gegevens konden slechts een beperkt aantal variabelen in de analyse kon worden meegenomen.

Van de verschillende uitgevoerde schattingen wordt er hier één besproken. Als te verklaren variabele fungeert het aantal full-time equivalente leerlingen bij het avond wvo/havo over de periode 1959 – 1983, per hoofd van de potentiële gebruikersgroep. Gelet op de leeftijdsverdeling van de deelnemers is deze groep gelijkgesteld aan de bevolking van 15 – 39 jaar. Als verklarende variabelen treden op:

- de prijsindex van het avondonderwijs;
- de index van het beschikbaar inkomen per hoofd;
- de één jaar vertraagde waarde van de te verklaren variabele;
- de deelneming aan het overdag gegeven deeltijd-wvo/havo;
- een dummy-variabele die de effecten van de invoering van de Mammoetwet weergeeft.

De prijsindex van het avondonderwijs is geconstrueerd met behulp van gegevens over de cursusgeld. De nominale prijzen zijn gedeïndeerd met de prijsindex van de gezinsconsumptie. Opvallend is dat de aldus bepaalde reële prijs van het avondonderwijs tussen 1958 en 1979 voortdurend is gedaald. Zelfs na de sterke stijging tussen 1979 en 1983 (reëel met 50%) is het reële prijsniveau in 1983 nog 60% van dat in 1958. Nominaal bedraagt het maximale cursusgeld voor het wvo/havo f. 220 per jaar in 1983.

Het beschikbaar inkomen per hoofd geeft in de analyse niet alleen het beschikbare budget van burgers weer, maar representeert ook de sociale en culturele factoren die bij toenemende welvaart tot een stijgende vraag naar onderwijs leiden. Deze factoren zijn in een andere schatting ook op andere wijze operationeel gemaakt, namelijk door de deelname aan onwaarschijnlijk dat de drijfveer tot meer onderwijsconsumptie bij beide onderwijsvormen in essentie dezelfde is. Deze schatting leidt overigens niet tot andere resultaten voor de prijsgevoeligheid.

Het opnemen van de één jaar vertraagde afhankelijke variabele is een gebruikelijke manier om de vertraagde reacties van de deelnemers op veranderende prijzen en inkomens mee te nemen. Gezien de lange duur van een opleiding in het avondonderwijs ligt het voor de hand dat men deze, na eenmaal te zijn begonnen, niet snel afbreekt bij tussentijdse wijzigingen van prijzen en inkomens.

De deelneming aan het overdag gegeven deeltijdonderwijs is meegenomen omdat dit type onderwijs in feite als substituuat voor een deel van de leerlingen fungeert. Niet vanwege de tarieven – die zijn precies hetzelfde – maar vanwege het beschikbaar komen van lestijd buiten de avonduren. Expli-ciete modellering van dit deeltijdonderwijs is nog niet mogelijk gezien de korte historie.

De dummy-variabele simuleert de spronggewijze stijging van de deelneming die optreedt na de invoering van de Mammoetwet. Dit is overigens voor een deel het gevolg van meetproblemen bij het bepalen van de relevante groep leerlingen.

Voor de regressieanalyse is een dubbellogaritmische specificatie gekozen die een directe interpretatie van de geschatte coëfficiënten als elasticiteiten mogelijk maakt. De resultaten van de schatting zijn in tabel 1 samengevat.

Met de aangegeven variabelen was het mogelijk een goede reproductie te verkrijgen van de leerlingenontwikkeling in het traditionele avondonderwijs over de periode 1959 – 1983. Zowel de determinatiecoëfficiënt R^2 als Durbin's h-statistic laten acceptabele waarden zien 3). Op korte termijn is de prijselasticiteit circa $-0,2$ en de inkomenselasticiteit circa $0,4$. De waarde van de coëfficiënt van de vertraagde afhankelijke variabele impliceert lange-termijnelasticiteiten van circa $-0,4$ respectievelijk $0,6$ voor de prijs- respectievelijk inkomenselasticiteit. Ondanks de matige prijsgevoeligheid van het avondonderwijs kan aan de sterke stijging van de cursusgeldtussen 1979 en 1983 (reëel met bijna 50%) vrijwel de gehele daling van het aantal full-time equivalente leerlingen na 1979 worden toegeschreven.

De matige prijsgevoeligheid van de deelneming is vergelijkbaar in orde van grootte met andere voorzieningen in de kwartaire sector in Nederland. Zo vinden Goudriaan en De Kam 4) voor het bezoek aan toneel- en muziekvoorstellingen een prijselasticiteit van $-0,5$ à $-0,6$ en Goudriaan 5) voor museumbezoek een prijselasticiteit van $-0,1$ à $-0,2$. Voor het openbaar vervoer becijfert Roodenburg prijselasticiteiten die variëren van $-0,2$ voor het streekvervoer, $-0,3$ voor het stadsvervoer tot circa $-0,6$ voor het vervoer per spoor in 1980 6). Van de Ven bespreekt een aantal Nederlandse onderzoeken op het terrein van de gezondheidszorg 7). Hierin worden prijselasticiteiten van $-0,1$ tot maximaal $-0,5$ voor huisartsenhulp gevonden en een prijselasticiteit van circa $-0,5$ voor verloskundige hulp.

Ander onderzoek op dit terrein is schaars. In een inventarisatie van het Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven van studies over het effect van school-, college- en cursusgeldtussen op de onderwijsdeelname zijn geen empirische resultaten voor Nederland te vinden, voor welk onderwijs-type dan ook 8).

4. De toekomstige ontwikkeling

Met het model kan ook een raming van de mogelijke toekomstige deelneming aan dit deel van het avondonderwijs worden gemaakt. Daarvoor zijn uiteraard aanvullende ver-

3) Durbin's h-statistic toets op resterende autocorrelatie voor het geval de vertraagde afhankelijke variabele als regressor optreedt. Zie G.S. Maddala, *Econometrics*, McGraw Hill, New York, 1977, blz. 372.

4) R. Goudriaan en C.A. de Kam, Het doek valt, *Beleid en Maatschappij*, 1982, blz. 340 – 347.

5) R. Goudriaan, Interne notitie Sociaal en Cultureel Planbureau, 1984.

6) H.J. Roodenburg, De vraag naar openbaar vervoer, een tijdreeksanalyse, *Tijdschrift voor Vervoerswetenschap*, 1983, nr. 1, blz. 3 – 15.

7) W.P.M.M. van der Ven, Effecten van eigen bijdrage in de gezondheidszorg, *Medisch Contact*, 1983, nr. 6.

8) D.C. van Ingen en C.P. Maan, *School-, college- en cursusgeldtussen*, Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1983.

Tabel 1. Regressiecoëfficiënten wvo/havo avondonderwijs 1959 – 1983

Te verklaren variabele:	Con-stante	Prijs	Inkomen per hoofd	Vertraagde afh.	Dummy Mammoetwet	Dag-onderwijs	R^2	Durbins h-statistic
Leerling per hoofd	1,91 (2,14) a)	-0,22 (-2,43)	0,36 (2,09)	0,42 (3,69)	0,19 (5,23)	-0,017 (-3,81)	0,99	-0,73

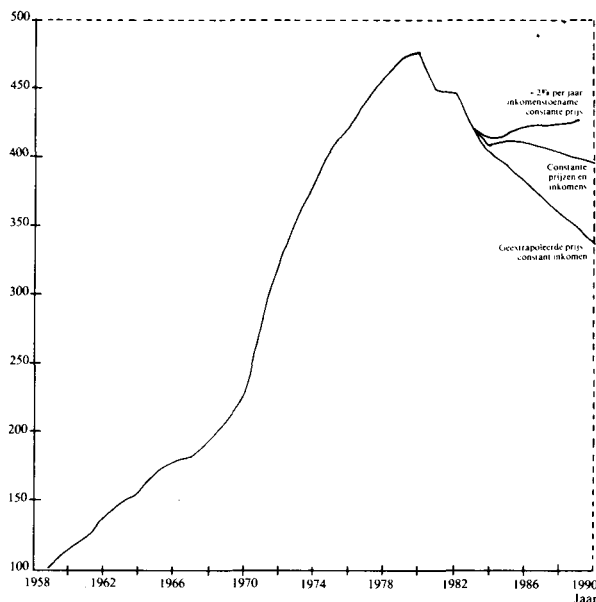
a) Tussen haakjes zijn t-waarden vermeld.

onderstellingen nodig over het gedrag van prijzen, inkomens en de ontwikkeling van het overdag gegeven deeltijdonderwijs.

De prijsontwikkeling is sterk afhankelijk van het overheidsbeleid ten aanzien van de eigen bijdrage in het onderwijs. Dit beleid is, blijkens een recente notitie van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen 9), gericht op een verhoging van de eigen bijdragen tot een niveau van circa 15% van de exploitatiekosten. Voor delen van opleidingen – zoals voor deelcertificaten in het avondonderwijs – worden hogere bijdragen verantwoord geacht vanwege de relatief hoge marginale kosten. In de notitie wordt op grond van deze uitgangspunten een verdubbeling van de cursusgelden in het vwo/havo deeltijdonderwijs voorgesteld.

De inkomensontwikkeling is uiteraard sterk afhankelijk van de economische ontwikkeling in de komende jaren, waarvoor slechts prognoses tot 1987 beschikbaar zijn.

Figuur 2.
Simulaties avondonderwijs tot 1990 (deelname 1958 = 100)

In figuur 2 zijn de resultaten van een aantal varianten opgenomen. Bij een constant inkomen per hoofd en een – gelet op het overheidsbeleid waarschijnlijk te achten – voortgezette prijsstijging zal de deelneming aan het vwo/havo avondonderwijs tot 1990 nog met circa 20% dalen. Een iets

gunstiger inkomensontwikkeling, b.v. met een toename van 2% per jaar, kan deze daling slechts met enkele procenten verminderen. In alle varianten neem het overdag gegeven deeltijdonderwijs nog toe, zij het in een afnemend tempo. Dit in overeenstemming met de trend van de laatste jaren en een langzaam verminderende inhaalvraag naar onderwijs bij de oudere leeftijdsgroepen. Per saldo neemt daardoor het totale vwo/havo deeltijdonderwijs nog in omvang toe. Die conclusie kan waarschijnlijk niet worden doorgetrokken naar het deeltijdmavo, waar ook het deeltijdonderwijs overdag niet meer groeit. In hoeverre daar sprake is van een verzadigende vraag en/of een grotere prijsgevoeligheid is op basis van het beschikbare materiaal niet vast te stellen.

5. Slot

Uit het hier besproken onderzoek komt een matige prijsgevoeligheid van de deelneming aan het vwo/havo-avondonderwijs naar voren. Per procent prijsstijging treedt uiteindelijk een daling van 0,4% in de deelneming per hoofd van de relevante bevolking op. De nog te verwachten forse prijsverhogingen zullen een verdergaande daling van de deelneming aan deze onderwijsvorm betekenen. Vooral nog wordt deze daling gecompenseerd door de groei van het overdag gegeven deeltijdonderwijs. Het onderwijsaanbod vanuit de marktsector, zoals het schriftelijk onderwijs, zal in toenemende mate een alternatief worden voor het gesubsidieerde deeltijdonderwijs, zeker waar het relatief korte opleidingen of delen daarvan betreft. Daarmee wordt – wellicht onbedoeld – een andere doelstelling van het huidige kabinet eveneens gediend: privatisering van sommige collectieve voorzieningen.

In hoeverre de geschetste ontwikkeling als gewenst wordt gezien, is mede afhankelijk van de – politieke – afweging van de maatschappelijke en individuele baten die met deze voorziening verbonden worden geacht. Het onderzoek naar de prijsgevoeligheid van de onderwijsdeelneming blijkt in Nederland een vrijwel onontgonnen terrein. Verder onderzoek lijkt geboden, met name bij het hoger onderwijs waar eigen bijdragen een relatief belangrijke rol spelen. Dit zal aanzienlijk complexer zijn dan het hier besproken onderzoek vanwege de noodzaak de financiering van de studie door ouders en/of overheid in de beschouwingen te betrekken.

H. de Groot

9) *Naar een nieuw onderwijs-retributiebeleid*, Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, Den Haag, juli 1984.